

УДК 811.111'25

Л. М. Пеленейченко, С. М. Ревуцька,
Національна академія Національної гвардії України, м. Київ

КОГНІТИВНИЙ ДОСВІД ЧИТАЧА ЯК ОРІЄНТИР У ПЕРЕКЛАДІ СИНЕСТЕТИЧНОЇ МЕТАФОРИ

У статті виявлена роль когнітивного досвіду адресатів перекладу в осмисленні прагматичної функції синестетичної метафори. На основі проведеного експерименту доведено, що відтворення в перекладі метафори названого виду є необхідним, якщо її когнітивна база відповідає когнітивному досвіду адресатів перекладу. Обґрунтовано один із способів орієнтування на фактор адресата в разі невідповідності когнітивної бази – відображення в перекладі не безпосередньо синестетичної метафори, а прагматичних смислів, які вона передає.

Ключові слова: синестетична метафора, переклад, когнітивний досвід, прагматичне значення, задум автора.

THE COGNITIVE EXPERIENCE OF A READER AS A REFERENCE POINT IN THE TRANSLATION OF A SYNESTHETIC METAPHOR

The article reveals the role of translated text recipients' cognitive experience in understanding pragmatic function of a synesthetic metaphor. Translation of a synesthetic metaphor is considered in terms of its perception by a representative of another communication culture, when such representative is a bearer of not only a different language but a different vision of the world, different cognitive experience. More than 50 passages from poems of British poets were analyzed. The analysis showed that a synesthetic metaphor can perform various pragmatic meanings. In accordance with the role that a synesthetic metaphor plays in the author's intent implementing, it can be either a key or a background one. In order to find out the extent to which a synesthetic metaphor helps recipients of a translated text to understand the nuances of a lyrical hero's feelings as well as the author's overall design an experiment has been conducted. The results of the experiment proved that it is necessary to translate a synesthetic metaphor in the case when its cognitive base meets the reader's cognitive experience. In the case of non-compliance or partial compliance of the cognitive bases the recipient's factor must be taken into account when translating. One of the means of the recipient's factor orientation is displaying of not the very synesthetic metaphor directly but the pragmatic meanings that it conveys.

Key words: synesthetic metaphor, translation, cognitive experience, pragmatic meaning, the author's intention.

КОГНИТИВНЫЙ ОПЫТ ЧИТАТЕЛЯ КАК ОРИЕНТИР В ПЕРЕВОДЕ СИНЕСТЕТИЧЕСКОЙ МЕТАФОРЫ

В статье выявлена роль когнитивного опыта адресатов перевода в осмыслении прагматической функции синестетической метафоры. На основе проведенного эксперимента доказано, что отражение в переводе метафоры названного вида является необходимым, если её когнитивная база соответствует когнитивному опыту адресатов перевода. Обоснован один из способов ориентации на фактор адресата в случае несоответствия когнитивной базы – отражение в переводе не непосредственно синестетической метафоры, а прагматических смыслов, которые она передаёт.

Ключевые слова: синестетическая метафора, перевод, когнитивный опыт, прагматическое значение, замысел автора.

Метафора має багату історію вивчення [1; 3; 4; 8 та ін.], і, здавалося б, має бути вивчена не тільки глибоко і всебічно, але й вичерпно. Проте кожний наступний етап осягнення її змісту, пошуки і знахідки відкривають перед дослідниками нові горизонти, переконуючи, що метафора все ще залишається нерозгаданою загадкою. Особливо багато питань виникає в перекладі метафоричних одиниць іншою мовою, носії якої сприймають світ по-своєму, їх образне мислення має національну специфіку, тому адресату перекладу, який є представником іншого мовного співтовариства і мовної свідомості, поетичні образи, створені автором оригіналу, не завжди можуть бути зрозумілими. Викладене стосується метафор усіх видів і типів, зокрема і синестетичної. Незважаючи на те, що теоретики перекладу вже запропонували моделі перекладацької діяльності в річищі діалогу культур, обґрунтували способи відображення метафоричного потенціалу мовних одиниць у тексті, адресованому носіям іншої мови [5; 6; 7 та ін.], проблема перекладу метафори залишається відкритою і потребує осмислення під кутом зору нових наукових парадигм, урахування комплексу факторів, зокрема і фактора когнітивного досвіду реципієнта перекладу.

Актуальність теми, якій присвячена наша робота, пояснюється її спрямованістю на розроблення питання про фактор людини в мові під кутом зору перекладу як діалогу культур. Переклад синестетичної метафори поетичного тексту ми розглядаємо в аспекті її сприйняття представником іншої комунікативної культури, що є носієм не тільки іншої мови, але й іншого бачення світу, когнітивного досвіду.

Вибір як **об'єкта дослідження** синестетичної метафори поетичного тексту не є випадковим. Вивчення синестетичної метафори в аспекті діалогу культур може показати національні особливості в образному сприйнятті миру, у його осмисленні, встановленні зв'язків між різними концептами, у реалізації синергетичних можливостей пізнання. Очевидним є той факт, що всі люди мають однакові органи почуттів. Але чи завжди всім однаково зрозумілі нюанси перенесення почуттів і відчуттів в інші сфери сприйняття? Наскільки синестетична метафора поетичного тексту допомагає поетові виразити свої думки і почуття, донести до читача власну картину світу? І, нарешті, чи може адресат тексту перекладу повною мірою сприйняти думки і почуття поета, якщо синестетична метафора відображена в ньому не буде?

Пошуки відповіді на викладені і багато інших питань зумовили мету нашої роботи: виявити роль когнітивного досвіду читачів у сприйнятті перекладу синестетичної метафори поетичного тексту. **Матеріалом для дослідження** були обрані вірші англійських поетів, у яких використана синестетична метафора.

Аналіз теоретичних джерел, у яких дається визначення поняття синестетичної метафори, показав, що принципових розбіжностей між ученими в цьому питанні немає [2; 8]. Якщо відволіктися від різної форми вираження визначень, то сутність поняття можна представити так. Синестетична метафора – це вид метафори, в основі формування якої лежить перенесення номінації на основі злиття ознак різних сфер відчуття, коли ознаки однієї модальності зв'язуються з іншою, що стосується іншої сфери сприйняття. Саме взаємодією різномірних ознак і пояснюється великий образний потенціал синестетичної метафори. Виявляється, що в сприйнятті фрагмента картини світу бере участь не один тип відчуттів, а відразу кілька (як мінімум, два). Адресат тексту не просто чує звуки, а бачить їх у кольоровій гамі; не просто бачить образ, а ще й відчуває його вагу, чує його; не просто виражає свої душевні переживання, захват чи замученість, а почуває їх на смак, бачить і чує.

Чи завжди злиття різних сфер відчуття однаково сприймаються представниками різних комунікативних культур, різної мовної свідомості? Відповідь на це питання намагався знайти ще Ульман, який невтомно шукав мовні універсали. Якщо синестетична метафора належить до мовних універсалів, то її переклад є суто технічною операцією, що зводиться до пошуку рівнозначної відповідності. Якщо ж аналізований феномен має національну специфіку, то урахування фактора адресата перекладного тексту є обов'язковим. У якості робочих гіпотез ми прийняли два положення, що нам здалися логічними: 1) відтворення або невідтворення синестетичної метафори у перекладі залежить від її функції в поетичному тексті; 2) труднощі сприйняття синестетичної метафори іншомовним адресатом можуть пояснюватися її когнітивною базою, що відрізняється в різних мовних спільнотах.

Щоб відповісти на викладені питання і перевірити робочі гіпотези, ми проаналізували функції синестетичної метафори в поетичному тексті на матеріалі більше ніж 50 уривків із віршів англійських поетів. Аналіз показав, що синестетична метафора може виконувати різне прагматичне навантаження у вираженні замислу автора, почуттів і переживань ліричного героя: створювати образ ліричного героя в цілому, деталізувати нюанси його почуттів, показувати силу його переживань, викликати у читача співчуття, спонукати читача до міркувань про життя і т. ін. У відповідності до ролі, яку синестетична метафора виконує в реалізації авторських задумів, вона може бути або ключовою або фоновною. У першому випадку без її відображення в перекладі задум автора буде викривлений, у другому – можлива заміна схожим фоном, створеним іншими мовними засобами.

За ознакою збігу когнітивного досвіду адресатів тексту оригіналу і тексту перекладу ми виділили три типи образних одиниць, а саме: а) синестетична метафора, створена на основі когнітивного досвіду, що збігається в адресатів текстів оригіналу і перекладу; б) синестетична метафора, створена на основі когнітивного досвіду, що не збігається в адресатів текстів оригіналу й перекладу; в) синестетична метафора, створена на основі когнітивного досвіду, що частково збігається в адресатів текстів оригіналу і перекладу. Перший тип належить до мовних універсалів, другий і третій мають національну специфіку в більшому або меншому ступені.

Щоб виключити суб'єктивність аналізу, на останньому етапі – етапі порівняння когнітивного досвіду – ми провели експеримент, який коротко опишемо так. Мета експерименту – з'ясувати, якою мірою синестетична метафора, що представлена в поетичному тексті оригіналу, допомагає адресатам перекладного тексту зрозуміти нюанси переживань ліричного героя і загальний замисел автора. У якості респондентів були обрані дві групи: 1) респонденти, що досконало володіють англійською мовою; 2) респонденти, що не володіють англійською мовою (саме для таких читачів і створюються переклади художніх творів). Респондентам першої групи були запропоновані тексти оригіналу і два різних переклади (в одному з них була відображена синестетична метафора, в іншому ні). Респонденти другої групи працювали із двома різними текстами перекладу. З огляду на те, що для експерименту були відібрані не повні тексти поетичних творів, а уривки з них, ми запропонували респондентам відповіді на три питання: 1) Яку, на ваш погляд, основну думку хотів передати автор у цьому уривку? 2) Які, на ваш погляд, почуття хотів виразити автор у цьому уривку? 3) Який текст перекладу більше допомагає Вам зрозуміти думки і почуття автора? За мову перекладу була обрана українська. Оскільки українських перекладів обраних нами віршів ми не знайшли, переклад здійснювали автори цієї статті.

Зазначимо, що в російських перекладах, відомих як загально визнані зразки перекладацької майстерності, авторами яких були видатні російські письменники, синестетична метафора відображена не завжди. Для прикладу наведемо два переклади уривка з вірша Шеллі «Жайворонок» (жирним шрифтом у текстах оригіналу й перекладу виділяємо синестетичну метафору).

Like a high-born maiden
In a palace tower,
Soothing her love-laden

*Soul in secret hour
With music sweet as love,
which overflows her bower...*

Жайворонок. Переклад В. Левіка:

Как в высокой башне
Юная княжна,

Что леса и пашни
Видит из окна
И поет, любовью и тоской полна...

Жайворонок. Переклад К.Д. Бальмонта:

<i>Так прекрасной девы – Точно в полусне – Сладкие напевы</i>	<i>Льются в тишине; В них – красота любви, в них – светлый гимн весне...</i>
---	--

Ми запропонували респондентам два українських переклади наведеного вище уривка.

<i>1. Неначе чарівна красуня У вежі вік свій коротає, І в загадковій, дивній пісні Свій сум і душу виливає. Солодка музика кохання Несе таємні почуття, І щастя, і переживання, Бо в ній – мелодія життя.</i>	<i>2. Неначе чарівна красуня З віконця вежі виглядає, І у своїй чудовій пісні Свій сум і душу виливає. Красива, неповторна пісня Про всі таємні почуття, Печалі і переживання, Тривоги нашого життя.</i>
---	--

Всі респонденти приблизно однаково сформулювали основну думку автора – думка про неповторну красу всього, що дає природа. Не відрізнялося сприйняття почуттів автора – замилювання співом жайворонка, що нагадує про найпрекрасніші почуття людини. Респонденти першої групи майже одногосно відзначили, що перший переклад більш повно відбиває емоційний тон автора. Більшість із них звернуло увагу на підміну образу, створеного синестетичною метафорою (у дослівному перекладі подане порівняння: з музикою солодкою, як кохання). Думки респондентів другої групи розділилися з невеликою перевагою на користь першого перекладу.

Отже, робота з перекладами цього уривку переконливо свідчила про необхідність зберігати синестетичну метафору в перекладі, що, втім, не суперечить відомому прагненню перекладачів до найбільш повного відтворення образних засобів оригіналу. Але не всі переклади, що були запропоновані нами, дали аналогічні результати. Аналіз відповідей дозволив зробити такі висновки.

Синестетична метафора, що зберігається в перекладі, більш повно реалізує образний потенціал тексту оригіналу, тому відповідні уривки з віршів одержали більш високу оцінку респондентів. Респонденти, що володіють англійською мовою, майже завжди звертали увагу на втрату образності в перекладах, у яких не відображена синестетична метафора. Респонденти, що не володіють англійською мовою, більш високо оцінювали ті переклади, в яких синестетична метафора була збережена. Однак це стосується тільки тих випадків, коли синестетична метафора була зрозумілою і близькою адресатам перекладу. У випадках, коли образ, створений синестетичною метафорою, не є відомим у комунікативній культурі адресатів, є їм далеким, переклад відповідного уривка зі збереженням синетези здався респондентам менш удалим. Для прикладу наведемо уривок із вірша Шеллі «Осінь».

<i>Come, Months, come away, From November to May, In your saddest array,</i>	<i>Follow the bier Of the smell of winter...</i>
--	--

Поетичного перекладу цього вірша ми не знайшли.

У нашому першому варіанті перекладу ми залишили синестетичну метафору оригіналу:

<i>Проходьте, місяці, минайте – Від листопада до весни, Сумні покрови надягайте</i>	<i>І пробігайте, пролітайте За мертвим запахом зими.</i>
---	--

У другому варіанті ми використали більш звичне для української мовної свідомості словосполучення *подих зими*, і другий переклад одержав більш високу оцінку від усіх респондентів:

<i>Проходьте, місяці, минайте – Від листопада до весни, Сумні покрови надягайте</i>	<i>І пробігайте, пролітайте За мертвим подихом зими.</i>
---	--

Всі респонденти віддали перевагу другому варіанту, хоча в ньому синестетична метафора оригіналу була частково змінена. Наведений уривок (а також інші аналогічні приклади) дозволяє зробити висновок про те, що в сприйнятті синестетичної метафори не останню роль відіграє її відповідність національній мовній свідомості адресатів перекладу.

Розглянемо уривок, у якому вжито кілька синестетичних метафор.

Alastor; or, The Spirit of Solitude

But when heaven remained

Utterly black, the murky shades involved

An image, silent, cold, and motionless,

As their own voiceless earth and vacant air.

Even as a vapour fed with golden beams

That ministered on sunlight, ere the west

Eclipses it, was now that wondrous frame –

No sense, no motion, no divinity –

A fragile lute, on whose harmonious strings

The breath of heaven did wander – a bright stream

Once fed with many-voiced waves – a dream

Of youth, which night and time have quenched for ever,

Still, dark, and dry, and unremembered now...

Відзначимо, що поема Шеллі «Аластор, або дух самотності», написана в дусі романтизму, наповнена загадковими, навіть містичними епізодами, філософськими міркуваннями про добро і зло, з моменту свого виходу у світ в 1816 році по-різному сприймалася читачами і критиками. Одні інтерпретували її як розповідь про небезпеки, що підстерігають

молодого ідеаліста, який втратив віру у здатність сприяти перетворенню миру; інші заперечували наявність змісту в ній і сприймали її як вірші за межами нашого розуміння; були навіть спроби пояснити незвичайність твору хворобою автора. Для експерименту ми обрали уривок, у якому зображується картина, коли тасмниче і прекрасне марево ліричного героя зникло, і він відчув стан самотності. Як би читач не трактував алегорії поета, він не може не звернути увагу на те, що велична картина природи в момент, коли раптом наступає темрява, вражає і нікого не залишає байдужим. На наш погляд, значну роль у створенні емоційного тону цього уривку відіграє каскад синестетичних метафор. Це переплетення відчуттів і почуттів передано й у перекладі В. Микушевича:

Аластор, или дух одиночества.

*Луч меркнувший, то замирало сердце,
То вздрагивало, но когда во мраке
Исчезло небо, тени облекли*

Немой, холодный, бездыханный образ,

Как землю, как опустошенный воздух

И как туман, питавшийся лучами

И светом солнца ясного, пока

Закат не погасил его, так дивный

Прекрасный облик потерял сиянье -

Подобье хрупкой лютни, на которой

Играло небо, - бывшие уста

Волны многоголосой, нет, мечта,

Погашенная временем и ночью,

Никем не вспоминаемая ныне.

Як бачимо, відомий майстер перекладу створив живі образи, які з достатнім ступенем повноти передають думки й почуття ліричного героя, але при цьому відобразив не всі синестетичні метафори.

У нашому першому перекладі ми постаралися передати якнайбільше випадків уживання синестетичної метафори:

Чи серце завмирало, чи тремтіло,

Коли останній промінець погас,

Поглинули бесплотні духи небо,

А темні тіні сплуталися враз.

Німой, холодний, бездыханный образ,

Як безголоса, мовчазна земля,

Чи як пустий і нерухомий простір,

Наче насичена теплом вологим мла,

Поки проміння золотаве грало,

Поки не сіло сонце вдалині -

Завмерло все, і раптом пусто стало,

Все зникло, що всміхалося мені:

Ні молитов, ні сенсу, ані руху,

Ні лютні мелодійної струни,

Ні подиху небес, ні мрій, ні духу -

Неначе зникли в темряві вони...

У другому варіанті перекладу ми не прагнули до збереження синестетичної метафори і намагались передати переживання героя образними засобами інших типів. Відзначимо, що обійтися без синестетичних метафор було надзвичайно важко, оскільки вони в цьому уривку відіграють ключову роль у створенні образу. У деяких випадках ми не використали авторську синестетичну метафору, але були змушені відбити прагматичні значення, які вона виражає, – без цього образ був би викривлений:

Чи серце завмирало, чи тремтіло,

Коли останній промінець погас,

І в темряві зловісній зникло небо,

А темні тіні сплуталися враз.

Німой, холодний, бездыханный образ,

Наче мовчання нашої землі,

Чи як пустий, безмежний, вільний простір,

Як пар, що підіймається в теплі,

Коли проміння золотаве грає,

Поки не сяде сонце вдалині -

Завмерло все, і навкруги немає

Нічого, що всміхалося мені:

Ні молитов, ні сенсу, ані руху,

І не дивує неба глибина,

Немає музики, немає духу -

Неначе в лютні порвана струна.

Різноголосі хвилі принесли

Дихання неба, в сляві що кружляло,

І мрій молоді, які вночі згасали,

А поки темрява, і все забутим стало...

Цікаво, що у відповідях на перше питання (про думки автора) погляди респондентів розійшлися. Більшість із них сформулювали основну думку, пов'язуючи її з природою: основна думка автора – передати красу природи. Менша частина, напевно, орієнтувалася на назву поеми і дійшла висновку, що основна думка – передати страшну картину, коли людина усвідомлює свою самотність. Були й інші відповіді: темрява для автора асоціюється із самотністю; перехід до чогось нового дуже важкий, він нагадує несподівану появу темряви. Аналогічно розподілилися і відповіді на друге питання. Всі

респонденти віддали перевагу другому варіанту. Переваги респондентів пояснюємо одночасно декількома причинами: у тексті вжито багато синестетичних метафор, і втрата деяких з них залишилася не поміченою респондентами; деякі метафори оригіналу побудовані на когнітивній базі, яка є далекою від когнітивного досвіду адресатів перекладу. Респонденти віддали перевагу тому варіанту, в якому картина їм здалася більш близькою і в силу цього більш вражаючою.

Отже, результати експерименту повністю підтвердили робочі гіпотези, сформульовані нами, і засвідчили, що переклад синестетичної метафори є необхідним, якщо її когнітивна база відповідає когнітивному досвіду адресатів перекладу. У випадку невідповідності або часткової відповідності когнітивної бази в перекладі важливо враховувати фактор адресата. Один із шляхів орієнтування на фактор адресата – відображення в перекладі не безпосередньо синестетичної метафори, а прагматичних значень, які вона передає.

У процесі аналізу ми звернули увагу на те, що прагматичне навантаження синестетичної метафори відрізняється у віршах різних жанрів. Питання про прагматичне навантаження вибраного нами феномена у віршах різних жанрів під кутом зору перекладу розглядаємо як перспективу подальшого дослідження.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 3-37.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 264 с.
4. Корунець І. В. Теорія та практика перекладу / І. В. Корунець. – Київ, 2002. – 389 с.
5. Ульман С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике / С. Ульман. – М.: Прогресс, 1970. – С. 86-90.
6. Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor. Toward a Cognitive theory of Literature // In Metaphor and Metonymy at the Crossroads Antonio Barcelona / M. Freeman. – New York: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253–282.
7. Galejev B. The problem of synaesthesia in the arts / B. Galejev. – Leonardo, 1993.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We live by / G. Lakoff, M. Johnson. – University of Chicago Press, 2003.